

tokoni aí. 'E fakafanongo tokanga 'a e pīsope ki he ngaahi fakakaukau peá ne vahe leva 'a e ngāue ke fai.

'Oku hoko e kau faifekau taimi kato ko ha ma'u'anga tokoni ma'ongo'onga 'i he ngaahi ngāue faifakamo'ui ko 'ení. 'Oku nau kei talavou mo ivi lahi. 'Oku nau fie ma'u ha lisi 'o ha kakai tukupau ke nau ngāue ki ai. 'Oku nau fiefa he ngāue fakataha mo e kāingalotu 'o e uōtí. 'Oku nau 'ilo'i ko ha faingamālie ma'ongo'onga 'eni ke nau fai ai 'a e kumí. 'Oku tukutaha honau taimí ki hono langa e pule'anga 'o e 'Eikí. 'Oku 'i ai ha'anau fakamo'oni mālohi te nau hoko 'o anga fakakalaisi ange 'i he'enuau kau atu ki he ngāue faifakamo'ui ko 'ení.

Faka'osí, 'oku ou fie vahevahe atu ha taha 'o e ngaahi koloa fufú 'i he talanoa fakafolofola ko 'ení. 'Oku hā ia 'i he veesi 5: "I he mamata 'a Sīsū *ki he'enuau tuí*" (tānaki atu e fakamamafā). Ne te'eki ai ke u fakatokanga 'i 'eni kimu'a—*ki he'enuau tuí*. 'E tokoni hono fakataha 'i 'etau tuí ke lelei ai 'a e ni'ihī kehé.

Ko hai e kakai na'e folofola ki ai 'a Sīsū? Lava pē ke kau ai 'a e toko fā ne nau fua e tangata mahaki teté, tangata mahaki teté, kakai ne lotua iá mo kinautolu kotoa ne 'i ai 'o fakafanongo ki he malanga 'a Sīsū mo nau fiefa lotu pē he mana 'e hokó. 'E lava ke kau ki ai 'a e malí, mātu'á, foha pe 'ofefine, faifekau, palesiteni kōlomú, palesiteni Fine'ofá, pīsope pe kungāme'a mei ha feitu'u mama'o. 'Oku totonu ke tau femo'uekina ma'u pē 'i he fekumi ke fakahaofi 'a kinautolu 'oku faingata 'a iá.

'Oku ou fakamo'oni ko Sīsū Kalaisi ko e 'Otuá Ia 'o e ngaahi mana. 'Oku 'ofeina kitautolu kotoa 'e Sīsū Kalaisi pea 'okú Ne ma'u 'a e mālohi ke fakahaofi mo fakamo'ui, fakaesino mo fakalaumālie fakatou'osi. 'I he'etau tokoni kiate Ia 'i Hono misiona ko e fakahaofi e ngaahi laumālie, 'e fakahaofi foki ai mo kitautolu. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa mā'oni'oni 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ki ha sippinga, vakai ki he Thomas S. Monson, "Ko Hotau Fatongia ke Fakahaofi," *Liahona*, Oct. 2013, 5.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tau'atāina 'o Ta'engata, ke Fili Ma'anautolu

Ko e finangalo ia e 'Otuá ke tau hoko 'o tau'atāina pea malava ke tau a'usia 'a e me'a kotoa te tau malava fakaesino mo fakalaumālie.

'Oku kau he tulama 'a Viliami Seikisipia ko e *The Life of King Henry V* ha me'a ne hoko 'i ha pō 'e taha 'i ha 'apitanga fakakautau 'Ingilani 'i 'Akinikooti kimu'a pea nau tau mo e kau tau Falaniseé. Ne hā'ele atu 'a e Tu'i ko Henelí 'i he lotolotonga 'o 'ene kau tau 'oku 'ikai fu'u maama pea kuó ne fakapulí 'o 'ikai ke nau 'ilo ia. Na'á ne talanoa mo kinautolu 'o feinga ke 'ilo e tu'unga lotu falala 'o 'ene kau tau tokosi'i, pea 'i he 'ikai ke nau 'ilo iá, ne nau fakamatala lotu tau'atāina. Ne nau talanoa pe ko hai 'okú ne fatongia 'aki e me'a 'oku hoko ki he kau tangatá he tau—ko e tu'í pe ko e sōtia takitaha.

Ne pehē 'e he Tu'i ko Henelí, "Oku ou pehē he 'ikai ha feitu'u te u toe mate fiamālie ai ka 'i he ngāue fakakautau 'a e tu'í; he 'oku totonu 'ene taumu'á."

Ne tali mai 'e Maikolo Viliami, "Ko ha fakakaukau fo'ou ia."

Ne toe pehē mai ha sōtia, "Io, pe lahi ange ia he me'a 'oku totonu ke tau 'iló; kuo fe'unga 'emau 'ilo ko e kakai kimautolu 'a e tu'í: kapau 'oku hala 'ene taumu'á, 'oku 'ikai ke mau halaia he ko 'emau talangofua pē ki he tu'í."

Ne toe tānaki atu 'e Viliami, "Kapau 'oku 'ikai lelei e taumu'á, ko e tu'í pē 'okú ne fatongia 'aki e ngaahi me'a ne hokó."

'Oku 'ikai ha ofo 'i he 'ikai tui ki ai 'a e Tu'i ko Henelí, "Oku 'i ai e fatongia 'o e taha kotoa ki he tu'í; ka 'oku takitaha fatongia 'aki 'e he taha kotoa hono laumālie pē 'o'oná."¹

'Oku 'ikai feinga 'a Seikisipia ke fakalelei 'i e fakakikihī he tala-noá, ka 'oku hokohoko atu e fakakikihī ni 'i hotau taimí 'i ha ngaahi founa kehekehe—ko hai 'okú ne fatongia 'aki e me'a 'oku hoko he'etau mo'u?

'Oku fai e fakahehema he taimi 'oku hoko ai ha koví ke tau tukuaki'i e ni'ihī kehé pea a'u pē ki he 'Otuá. 'Oku fa'a hoko mai mo e ongo'i 'oku 'i ai 'etau totonu ki ha me'a, pea feinga leva ha ni'ihī fakafo'ituitui pe kulupu ke hingaki e fatongia ki he'enuau lelei ki ha kakai kehe pe pule'angá. 'Oku pehē 'e ha ni'ihī 'i he me'a fakalaumālie 'oku 'ikai fie ma'u 'a e tangatá mo e fefiné ke feinga ke angatonu fakatātaha—koe'uhí 'oku 'ofa mo fakamo'ui kitautolu 'e he 'Otuá 'i he "tu'unga 'oku tau 'i aí."

‘Oku finangalo e ‘Otuá ke ngāue ‘Ene fānaú ‘o fakatatau mo e tau‘atāina ke fili kuó Ne foaki kiate kinautolú, “koe‘uhí ke lava ‘o ‘eke‘i mei he tangata kotoa pē ‘a ‘ene ngaahi angahala ‘a‘aná ‘i he ‘aho ‘o e fakamāú.”² Ko ‘Ene palaní mo Hono finangaló ‘oku tau ma‘u ai ‘a e tefito‘i fatongia ke tau fili ‘i he ngaahi palopalema ‘o ‘etau mo‘uí. He ‘ikai hanga ‘e he ‘Otuá ‘o pule‘i ‘etau mo‘uí pe pule‘i kitautolu ‘o hangē kitautolu ko Ha‘ane tamapua pea hangē ko e fokotu‘u ne fakahoko ‘e Lusifaá. Pea he ‘ikai loto ‘a ‘Ene kau palōfitá ke nau “pule” ‘o fetongi e ‘Otuá. Na‘e pehē ‘e Pilikihami ‘Tongi, “Oku ‘ikai ke u fie ma‘u ke fiemālie ha mēmipa ‘o e Siasí he māmaní pe ‘i langi ‘i ha me‘a pē ‘oku ou fai, tuku-kehe kapau ko hono fakafiemālie‘i kinautolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, ‘a e laumālie ‘o e fakahaá. ‘Oku ou faka‘amu ke nau ‘ilo‘i pea ma‘u e mahinó ‘iate kinautolu pē.”³

‘Oku ‘ikai ke fakahaofi kitautolu ‘e he ‘Otuá ‘i he “tu‘unga ‘oku tau ‘i aí,” ko e ‘uluakí, koe‘uhí ko e “tu‘unga ‘oku tau ‘i aí” ‘oku tau ta‘ema‘a, pea “oku ‘ikai lava ke nofo [‘i hono ‘aó] ha me‘a ‘oku ta‘ema‘a . . . ; he ‘oku hangē ko e lea ‘a ‘Ātamá, ko e Tangata ‘o e Mā‘oni‘oní ‘a hono huafá, pea ko e huafa ‘o hono ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú ko e Foha ‘o e Tangatá [‘o e Mā‘oni‘oní].”⁴ Pea ko hono uá, ‘e ‘ikai ngāue ‘a e ‘Otuá ke ne ngaohi kitautolu ki ha me‘a ‘oku ‘ikai ke tau fili ke a‘usia. Ko e mo‘oni, ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu, pea koe‘uhí ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu, he ‘ikai ke Ne fakamālohi‘i pe lí‘aki ai kitautolu. Ka te Ne tokoní‘i mo tataki kitautolu. ‘Oku fakahā mo‘oni e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘i He‘ene ngaahi fekaú.

‘Oku totonu (pea ‘oku tau fai ia) ke tau fiefa ‘i he palani kuo fokotu‘u ‘e he ‘Otuá ‘a ia ‘oku tau lava ai ‘o fai ha fili ke tau fili ma‘atautolu pea ‘ausia hono ngaahi nunu‘á, pe ko ia ‘oku fakahā mai ‘e he folofolá, ke “‘ilo‘i ‘a e me‘a mahí, koe‘uhí ke nau ‘ilo‘i hono fakamahu‘inga‘i ‘a e lelei.”⁵ ‘Oku tau hounga‘ia ‘o ta‘engata ‘i hono ikuna‘i ‘e he Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí ‘a e ‘uluaki faiangahalá kae lava fanau‘i kitautolu ki he māmaní kae ‘ikai tautea‘i

kitautolu koe‘uhí ko e maumaufono ‘a ‘Ātamá.⁶ ‘I hono huhu‘i kitautolu mei he Hingá, ‘oku tau kamata e mo‘ui ta‘ehalaia ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá pea “hoko ai ‘o tau‘atāina ‘o ta‘engata, ‘o tau ‘ilo‘i ‘a e lelei mei he koví; ke fili [ma‘atautolu] pē kae ‘ikai fakamālohi‘i ke ngāue ‘i ha fa‘ahinga founa.”⁷ ‘E lava ke tau fili ke fai ‘a ia ‘oku tau loto ki aí, pea hoko ‘o hangē ko e ‘Otuá ‘i He‘ene tokoní.⁸

‘Oku faka‘atā mai ‘e he ongoongo-lelei ‘a Sisū Kalaisí ke tau a‘usia e tu‘unga ‘oku tau faka‘amuá. ‘E lava ke to‘o ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí mo ‘Ene ‘alo‘ofá ‘a ‘etau ta‘emalava ko ia ke mo‘ui ‘aki ma‘u pē e fono fakasilesitialé ‘i he haohaoá, kae lava ke tau fakatupulaki ha ‘ulungaanga faka-Kalaisi. Ka ‘oku fie ma‘u ‘e he fakamaau totonú ia ke ‘oua na‘a hoko ‘eni kae ‘oua ke tau loto fiemālie mo kau ki ai. Kuo pehē ma‘u pē ia. Ko ‘etau ‘i heni ‘i he sino fakamatelié he māmaní, ko e ola ia ‘o ha fili ne tau takitaha fai ke kau ‘i he palani ‘a ‘etau Tamaí.⁹ Ko ia ai ko e fakamo‘uí ‘oku ‘ikai ko ha me‘a ia ‘oku makatu‘unga ‘ene hokó ‘i ha ue‘i

pe finangalo fakalangi ‘ata‘atā pē.¹⁰

Ko e fakamaau totonú ko ha ‘ulungaanga mahu‘inga ia ‘o e ‘Otuá. ‘E lava ke tau tui ki he ‘Otuá he hao-haoa Hono tu‘unga fakalangí. ‘Oku ako‘i kitautolu ‘e he folofolá “He ‘oku ‘ikai hā‘ele ‘a e ‘Otuá ‘i he ngaahi hā‘ele‘anga pikopiko, pea ‘oku ‘ikai foki te ne afe ki he nima to‘omata‘ú pe ki he nima to‘ohemá, pea ‘oku ‘ikai foki te ne fai ‘o kehe mei he me‘a kuó ne folofola ‘akí, ko ia ‘oku hangatonu ‘a hono ngaahi hā‘ele‘angá, pea ko hono halá ‘oku tatau ai pē ‘o ta‘engata”¹¹ pea ‘oku “‘ikai filifilimānāko ‘a e ‘Otuá ki he kakai.”¹² ‘Oku tau fakafalala ki he ngaahi ‘ulungaanga fakalangi ‘o e fakamaau totonú, koe‘uhí ko ‘etau ma‘u ‘a e tuí, loto falalá, mo e ‘amanaki lelei.

‘Oku ‘i ai ha ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai lava ‘a e ‘Otuá ‘o fai koe‘uhí ko e ola ‘o e fakamaau totonú. He ‘ikai te Ne lava ‘o fakahaofi noa pē ha taha kae tautea‘i ha ni‘ihi. He ‘ikai ke Ne “lava ke mamata ki he angahalá ‘o momo‘i faka‘atu‘i ia.”¹³ He ‘ikai ke Ne lava ‘o tuku ke to‘o ‘e he ‘alo‘ofá ‘a e fakamaau totonú.¹⁴

Ko e fakamo'oni mālohi 'o fakamaau totonu 'a e 'Otuá 'a 'Ene fokotu'u ko ia ke kaungā-fononga mo e tefito'i mo'oni 'o e 'alo'ofá. Koe'uhí 'okú Ne fakamaau totonu kuó Ne fokotu'utu'u ai ha founga ke fakahoko 'e he 'alo'ofá 'a hono fatongia 'i hotau iku'anga ta'engatá. Ko ia ai, "oku fai 'e he fakamaau totonú 'a 'ene ngaahi 'eke kotoa pē, pea 'oku kumi foki 'e he 'alo'ofá ke ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku 'a'aná."¹⁵

'Oku tau 'ilo ko e "ngaahi mamahi mo e mate 'a'ana 'a ia na'e 'ikai ke ne fai ha angahalá, 'a ia na'e hoifua lelei ki ai [a e Tamaí]; . . . ki he toto 'o [Hono] Fohá 'a ia na'e lilingi"¹⁶ 'a ia na'á ne fakafiemālie'i e fie ma'u 'a e fakamaau totonú, 'oatu mo e 'alo'ofá, pea huhu'i kitautolú.¹⁷ Neongo ia, "*fakatau ki he fakamaau totonú*, 'e 'ikai lava 'o fakahoko 'a e palani 'o e huhu'í, *tuku kehe 'o ka toki fakatomala*."¹⁸ Ko e fie ma'u ia mo e faingamālie ke fakatomalá 'okú ne faka'atā e 'alo'ofá ke fakahoko 'ene ngāué kae 'ikai ke ne tāmoloki ai e fakamaau totonú.

Ne 'ikai pekia 'a Kalaisí ke fakahaofi noa pē ka ke 'omi e faingamālie 'o e fakatomalá. 'Oku tau fakafalala "kakato ki he ngaahi lelei 'a'ana 'a ia 'okú ne māfima'fi ke fakamo'uí."¹⁹ 'i he founga 'o e fakatomalá, ka ko e ngāue ko ia ki he fakatomalá ko ha loto fiemālie ke liliu, 'o hoko ia ko e me'a 'oku tomu'a fie ma'u ki hono ma'u 'o e me'a'ofa 'o e 'alo'ofá, pea fakangofua mai leva 'e he 'Otuá ke tau malava 'o fatongia 'aki pē kitautolu. Ko ia 'oku faka'apa'apa'i mo pou'pou'i 'e he fakatomalá 'a 'etau tau'atāina ke filí: "Pea ko ia 'oku lava 'e he 'alo'ofá 'o totongi ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e fakamaau totonú, pea 'o'ōfaki 'a kinautolu 'aki 'a e to'ukupu 'o e malu'í, ka ko ia ia 'oku 'ikai ke ne ngāue 'aki 'a e tui ke fakatomalá te ne tu'utāmaki ia 'i hono kotoa 'o e fono 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e fakamaau totonú; ko ia ko ia pē 'okú ne ma'u 'a e tui ki he fakatomalá 'oku 'aonga ki ai 'a e palani lahi mo ta'engata 'o e huhu'í."²⁰

Ko e me'a kehe 'a e 'ikai mahino 'a e fakamaau totonu mo e 'alo'ofa 'a e 'Otuá; pea ko e me'a kehe 'a hono

faka'ikai'i 'a e 'Otuá pe ko 'Ene pule aoniú, ka te na iku loua ki ha me'a 'oku si'isi'i—pe 'i ha taimi 'e ni'ihí 'oku toe si'i ange- pea mei he me'a te tau malavá. 'Oku tatau pē 'a e 'Otua 'oku 'ikai ke ne fie ma'u ha me'a mei hono kakaí mo ha 'Otua 'oku 'ikai ke ne 'i ai. Ko ha māmani 'oku 'ikai ke 'i ai e 'Otuá 'oku hoko ia ko ha māmani 'oku hala he mo'oni kakató mo e fakamaau totonú. Ko ha māmani 'oku tali fakamāmani lahi e kehekehe 'a e totonú mo e halá ki he taha kotoa.

Ko e tui feliliuakí (relativism) 'oku 'uhinga ia 'oku taki taha pule pē kiate ia. Ko e mo'oni 'oku 'ikai ko e kau ta'e tui 'Otuá pē 'oku kau atu ki he 'ilo fakafilōsefa ko 'ení. 'Oku 'i ai ha ni'ihí 'oku tui 'Otua ka 'oku nau kei tui pē 'oku nau fili fakafo'ituitui e me'a 'oku tonu mo halá. Ne pehē 'e ha taha lahi kei talavou: "He 'ikai te u lava ke pehē 'oku hala 'a e tui faka-Hinituú pe faka-Katoliká pe hoko ko ha taha siasi 'Ingilani—'oku ou pehē 'oku makatu'unga pē ia he me'a 'okú ke tui ki aí. . . . 'Oku 'ikai ke u tui 'oku 'i ai ha tonu pe hala."²¹ 'I hano fakafehu'i ha taha kehe 'o kau ki he fakava'e 'o 'ene tui fakalotú, na'á ne tali 'o pehē: "Ko au pē ia—'oku faka'osi kotoa ki he me'a ko iá. 'E lava fēfē ke pule'i 'e ha taha 'a e me'a 'okú ke tui ki ai?"²²

'Oku hangē ha fakamālohí 'a hono fakahaa'i ha fo'i mo'oni fakamāmani

lahi 'oku ta'eliuá, ki he ni'ihí ko ia 'oku tui ki ha fa'ahinga me'a pē pe tala 'oku mo'oni e me'a kotoa peé— "Oku 'ikai totonu ke fakamālohí'i au ke u tui 'oku mo'oni ha me'a 'oku 'ikai ke u sai'ia ai." Ka 'oku 'ikai liliu ai 'a e mo'oní. He 'ikai ta'ofi 'e he fehi'a 'a ha taha 'i he lao 'o e kalāvitē mei ha'ane tō 'o ka tō 'i ha lilifa. 'Oku mo'oni tatau ia ki he fono ta'engatá mo e fakamaau totonú. 'Oku 'ikai ma'u e tau'atāina mei hono fakafepakí'i ka 'i hono faka'aonga'i iá. 'Oku mahuinga ia ki he mālohi 'o e 'Otuá. Ka ne ta'e'oua e 'i ai tonu ha ngaahi mo'oni tu'uma'u mo ta'efa'aliuá, he 'ikai hano 'aonga 'o e me'afoaki 'o e tau'atāina koe'uhí he 'ikai teitei lava ke tau tomu'a 'ilo 'a e nunu'a 'o 'etau ngāué. Ne fakahaa'i ia 'e Lihai 'o pehē: "Pea kapau te mou pehē 'oku 'ikai ha fono, te mou pehē foki 'oku 'ikai ha angahala. Kapau te mou pehē 'oku 'ikai ha angahala, te mou pehē foki 'oku 'ikai ha mā'oni'oni. Pea kapau 'oku 'ikai ha mā'oni'oni, 'oku 'ikai ha fiefia. Pea kapau 'oku 'ikai ha mā'oni'oni pe fiefia, ta 'oku 'ikai ha tautea pe mamahi. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai 'a e ngaahi me'á ni, 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'Otua. Pea kapau 'oku 'ikai ha 'Otua, 'oku 'ikai ke 'i ai 'a kitautolu, pe ko e māmani; he kuo 'ikai lava 'o hoko ha fakatupu 'o ha ngaahi me'a ke ngāue pe ngāue'i; ko ia, kuo pau ke mole

atu 'a e ngaahi me'a kotoa pē.”²³

I he ngaahi me'a fakaetu'asinó mo fakalaumālié fakatou'osi, ko e faingamālie ko ia ke ma'u e fatongia fakatāutahā ko ha me'āfoaki ia mei he 'Otuá pea ka ne ta'e'oua ia he 'ikai lava ke tau a'usia 'a e me'a kotoa te tau malavá 'i he'etau hoko ko e 'ofefine pe foha 'o e 'Otuá. 'Oku hoko 'a hono 'eke'i fakatāutaha meiate kita 'ete ngāué ko ha totonu mo ha fatongia kuo pau ke tau taukapo'i ma'u pē; kuo 'ohofi ma'u pē ia talu mei he Tupu'angá. Kuo pau ke tau malu'i 'a e malava ke 'ekea 'etau ngāué mei he kakai pe kautaha te nau (pea 'i ha 'uhinga lelei he taimi 'e ni'ih) feinga ke tau fakafalala ange. Pea kuo pau ke tau malu'i ia mei he'etau fakahehema ke faka'ehi'ehi mei he ngāue 'oku fie ma'u ke fakatupulaki e ngaahi talēnití, me'a 'oku tau malavá mo e 'ulunga-anga faka-Kalaisí.

'Oku 'i ai ha talanoa ki ha tangata ne 'ikai ke ne fai 'e ia ha ngāue. Na'á ne fie ma'u pē ke tauhi mo tokangaekina 'ene fie ma'u kotoa pē. Na'á ne fakakaukau, 'oku totonu ke tauhi ia 'e he Siasí pe ko e pule'angá pe fakatou'osi pē he 'okú ne totongi tukuhau mo vahehongofulu. Ne 'ikai ha me'a ke ne kai ka na'á ne fakafisi

ke ngāue'i 'ene fie ma'ú. Ne fakakaukau e ni'ih ne nau fo'i mo pango'ia ke nau 'ave ā ia ki fa'itoka pea tuku pē ke mate ai he 'oku 'ikai te ne fie fai 'e ia ha ngāue ma'ana. Lolotonga 'enau fononga atu ki he fa'itoká, ne pehē ange ha tangata 'e taha, “He 'ikai lava ke tau fai 'eni. 'Oku 'i ai ha'aku koane ke 'oange ma'ana.”

Ne nau talaange 'eni ki he tangatá, peá ne fehu'i ange, “Kuo to'o hono kafukafú?”

Na'a nau tali mai, “'Ikai.”

Na'á ne pehē ange, “Sai pē ia, hoko atu e fonongá.”

Ko e finangalo ia e 'Otuá ke tau hoko 'o tau'atāina pea malava ke tau a'usia 'a e me'a kotoa te tau malava fakaesino mo fakalaumālié pea tau'atāina mei he fakangatangata fakamā 'o e masivá mo e ha'isia ki he angahalá, pea ke tau fiefia 'i he'ete faka'apa'apa'i kita mo tau'atāiná, pea lava ke tau ma-teuteu 'i he me'a kotoa pē ke kau mo ia 'i Hono pule'anga fakasilesitalé.

'Oku 'ikai ke u tui 'e lava ke hoko 'eni 'i ha'atau ngāue toko taha pē 'o 'ikai tokoni mai 'a e 'Otuá. “He 'oku mau 'ilo 'oku 'i he 'alo'ofá 'a homau fakamo'uí, 'o ka hili 'emau fai 'e me'a kotoa pē 'e ala faí.”²⁴ Pe 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau a'usia ha fa'ahinga

tu'unga pe ko ha kihi'i lelei kae toki tokoni mai 'a e 'Otuá—te tau lava pē 'o ma'u 'a e tokoni fakalangí 'i he houa kotoa 'o e 'ahó, 'o tatau ai pē pe ko e fē 'a e tu'unga 'o e talangofuá 'oku tau 'i aí. Ka 'oku ou 'ilo kuo pau ke tau fai hotau fatongiá, ngāue, fakatomala, pea fili 'a e 'Otuá ke Ne lava ngāue 'i he'etau mo'uí 'o fakatatau mo e fakamaau totonú mo e tau'atāina ke filí. 'Oku ou kole pē ke tau fatongia 'aki 'etau filí pea ngāue ke 'i ai ha me'a 'e lava ke tokoni mai ai e 'Otuá.

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui e 'Otuá ko e Tamaí, ko hotau Huhu'í 'a Hono 'Alo ko Sísū Kalaisí, pea 'oku 'i heni e Laumālie Mā'oni'oni mo ki-tautolu. 'Oku 'ikai toe veiveiua 'a 'Ena finangalo ke tokoni'i kitautolú, pea 'oku ta'efakangatangata 'a 'Ena malava ke fai iá. Tau “'āhake pea tu'u hake mei he efú . . . , “pea ko e ngaahi fua-kava kuo fai 'e he Tamai Ta'engatá mo [kitautolú], . . . ke fakamo'oni'i ia.”²⁵ I he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. William Shakespeare, *The Life of King Henry V*, act 4, scene 1, lines 127–29, 131–37, 183–85.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 101:78.
3. Brigham Young, “Sermon,” *Deseret News*, Oct. 31, 1855, 267; quoted in Terry Givens and Fiona Givens, *The Crucible of Doubt: Reflection on the Quest for Faith* (2014), 63.
4. Mōsese 6:57.
5. Mōsese 6:55.
6. Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:2; vakai foki, 2 Nifai 2:25; Mōsese 6:53–56
7. 2 Nifai 2:26; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:38.
8. Vakai, 3 Nifai 12:48; 27:27; vakai foki, Loma 8:16–17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:37–38.
9. Vakai, Fakahā 12:7–9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:36–38; Mōsese 4:3–4.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:29–31.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 3:2.
12. Ngāue 10:34–35.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:31.
14. Vakai, 'Alamā 42:25.
15. 'Alamā 42:24.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:4.
17. Vakai, Mōsaia 15:9.
18. 'Alamā 42:13; tñaki atu e fakamamafá.
19. 2 Nifai 31:19.
20. 'Alamā 34:16.
21. I he Christian Smith, *Souls in Transition: The Religious and Spiritual Lives of Emerging Adults* (2009), 156.
22. I he Christian Smith, *Souls in Transition*, 156.
23. 2 Nifai 2:13.
24. 2 Nifai 25:23.
25. Molonai 10:31.

Pelalosi, 'Āsenitina

